

Baruch de Spinoza

Politiek traktaat

Vertaald en toegelicht
door Maarten van Buuren

DAMON

Inhoud

INLEIDING 7

POLITIEK TRAKTAAT 9

BRIEF VAN DE SCHRIJVER AAN EEN VRIEND 11

HOOFDSTUK 1 Inleiding 15

HOOFDSTUK 2 Over het natuurrecht 18

HOOFDSTUK 3 Over het recht van de soevereiniteit 27

HOOFDSTUK 4 Over de taken van de staat 35

HOOFDSTUK 5 Het hoogste doel van de samenleving 39

HOOFDSTUK 6 Over de grondslagen van de monarchie 42

HOOFDSTUK 7 Organisatie van de monarchie 53

HOOFDSTUK 8 Grondslagen van de aristocratie van één stad 70

HOOFDSTUK 9 Grondslagen voor de aristocratie van meerdere steden 94

HOOFDSTUK 10 Over de ondergang van aristocratieën 101

HOOFDSTUK 11 Over de democratie 107

NOTEN 110

THEOLOGISCH-POLITIEK TRAKTAAT (CAPITA SELECTA) 177

HOOFDSTUK

4/1-4/2 Over natuurwetten en samenlevingswetten 179

HOOFDSTUK

5/7-5/9 Over de grondslagen van de staat 182

HOOFDSTUK 16

Over de grondslagen van de Republiek;
over ieders natuurlijke recht en recht als
staatsburger en over het recht van de
hoogste overheid 184

HOOFDSTUK

17/1, 17/2, 17/4 Niemand is in staat alle macht aan de
hoogste overheid over te dragen en dat is
ook niet nodig 199

HOOFDSTUK

18/5-18/10 Over monarchie en revolutie 203

HOOFDSTUK 20

Waarin wordt aangetoond dat in een vrije
republiek iedereen mag denken wat hij wil
en zeggen wat hij denkt 206

NOTEN 216

DANKBETUIGING 230

VERANTWOORDING 231

LITERATUUR 236

OVER DE VERTALER 243

Inleiding

Spinoza schreef het *Politiek traktaat* in de nasleep van het rampjaar 1672, waarin de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd aangevallen door Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen, de gebroeders De Witt werden vermoord en stadhouder Willem III een greep naar de macht deed. De Zuidelijke en Oostelijke provincies werden onder de voet gelopen. Franse troepen rukten op tot voorbij Utrecht. Alleen de provincie Holland hield stand achter de Waterlinie, die van Muiden via Bodegraven en Schoonhoven naar Gorcum liep. De Republiek stond aan de rand van de afgrond en bleef alleen door een samenloop van toevallige omstandigheden gespaard.

De crisis van 1672 was het gevolg van een onevenwichtige staatsinrichting. Het ontbrak de Republiek aan evenwicht tussen een stadhouderlijk bewind aan de ene kant en een democratisch bewind aan de andere kant. Het gevaar van stadhouderlijk bewind was tirannie, dat van de democratie stuurlaaiheid. In de 17^e eeuw wisselden periodes van stadhouderlijk en democratisch bewind elkaar af. Inzet was het behoud van de Republiek, maar het was onduidelijk wat er met dat woord werd bedoeld. ‘Republiek’ verwees naar een bewind zonder monarch, zoveel was zeker. Maar welke vorm dat bewind had, liet men in het midden. Was het democratisch of aristocratisch van aard? Kon het misschien zelfs verwijzen naar een monarchie? Dat laatste achtte men weliswaar uitgesloten, maar zeker wist men het niet.

Spinoza probeerde met het *Politiek traktaat* antwoord te geven op de vraag naar de beste staatsvorm in een republiek. Toen hij in de loop van 1675 aan zijn *Traktaat* begon, was hij van plan om na een aantal inleidende hoofdstukken, gewijd aan ontstaan, aard en doel van de republiek, achtereenvolgens de drie traditionele staatsvormen, monarchie, aristocratie en democratie te behandelen, en zijn boek af te sluiten met een paar hoofdstukken over de meest geschikte regeringsvorm. In die opzet is hij grotendeels geslaagd. De eerste vijf hoofdstukken zijn gewijd aan oorsprong, wezen en doel van de staat, de daaropvolgende aan monarchie (hoofdstuk

6 en 7), aristocratie (8, 9 en 10) en democratie (hoofdstuk 11), maar de dood overviel Spinoza op 21 februari 1677 en belette hem zijn traktaat af te ronden. Het gedeelte over de democratie is onvolledig (hoofdstuk 11 breekt plotseling af).

We zullen nooit weten welke conclusies Spinoza zou hebben getrokken uit de voorafgaande hoofdstukken. Maar het is niet onmogelijk om aan te geven in welke richting deze conclusies zouden zijn gegaan. Spinoza schreef namelijk nog een tweede verhandeling over politieke theorie, het *Theologisch-politiek traktaat* (gepubliceerd in 1670), en hoewel dit werk aan een ander probleem is gewijd dan het *Politiek traktaat* (namelijk de omstrede relatie tussen godsdienst en politiek) en Spinoza's opvatting over politiek in de periode na 1670 veranderde doordat het gepeupel in augustus 1672 de gebroeders De Witt op afgrijselijke manier om het leven bracht en Spinoza's afkeer van het volk en daarmee zijn afkeer van de democratie deed toeneemen, kunnen de algemene conclusies van het *Politiek traktaat* over wezen en doel van de staat worden afgeleid uit de interne systematiek van het *Politiek traktaat* en de overeenkomsten én verschillen tussen *Theologisch-politiek traktaat* en *Politiek traktaat*. Ook de hoofdstukken over de democratie kunnen, zij het voorzichtiger en met inachtneming van Spinoza's veranderende mening over volk en democratie na 1672, worden aangevuld met Spinoza's opvatting over de democratie zoals hij die neerlegt in het *Theologisch-politiek traktaat*.

Om die reden heb ik in een poging tot dubbele extrapolatie (betreffende staat en democratie) de vertaling van de hoofdstukken 16 en 20 van het *Theologisch-politiek traktaat* toegevoegd, waarin Spinoza ontstaan en doel van de staat behandelt en een aantal fragmenten waarin hij ingaat op aard en doel van de afzonderlijke staatsvormen, met name de democratie. Door deze aanvullingen tekent het doel van het *Politiek traktaat* zich extra duidelijk af en dat doel is een oplossing aan te reiken voor de constitutionele crisis waarin de Republiek der Nederlanden aan het eind 17^e eeuw terecht was gekomen. Deze oplossing heeft niet, zoals algemeen wordt aangenomen, de vorm van de democratie, maar die van het gemengd bewind, een harmonische tussenvorm, die de voordelen van de democratie combineert met die van de monarchie in de vorm van 'Raad van voldoende omvang' die de extremen van democratie en monarchie in balans houdt. Voor een uitgebreid commentaar op Spinoza's politieke theorie verwijs ik de lezer naar mijn flankerende studie *Spinoza en de Republiek. Het ideaal van de gemengde staatsvorm*.

Politiek traktaat

Brief van de schrijver aan een vriend.¹

Waarde vriend,

Uw aangename brief heeft me gisteren bereikt. Ik dank u van harte voor de goede zorg die u me toedraagt. Ik zou zeker van de gelegenheid gebruik maken als ik niet bezig was met iets dat ik van groter nut acht en waaraan u, naar ik aanneem, meer genoegen zult beleven, namelijk het schrijven van het Politiek traktaat waaraan ik enige tijd geleden op uw aanraden begonnen ben. Daarvan zijn op dit moment al zes hoofdstukken gereed. Het eerste is een soort inleiding; het tweede gaat over het natuurrecht; het derde over het recht van soevereiniteiten; het vierde over de politieke functies die onder het gezag van de soevereiniteit vallen; het vijfde betreft het hoogste en beste waarnaar een politieke gemeenschap kan streven; het zesde op welke manier een monarchie moet worden georganiseerd om niet af te glijden naar een tirannie. Op dit moment ben ik bezig met het zevende waarin ik alle onderdelen van het zesde hoofdstuk betreffende een goed ingerichte monarchie methodisch onderbouw. Daarna ga ik verder met de aristocratie en de democratie en tenslotte met de wetten en andere bijzondere vraagstukken die de politiek betreffen.² Hier laat ik het bij, gegroet.

Uit deze brief blijkt het voornemen van de schrijver; maar belemmerd door ziekte en weggerukt door de dood heeft hij zijn werk niet verder kunnen voortzetten dan tot het eind van de aristocratie, zoals de lezer zelf zal vaststellen.³

Politiek traktaat

Waarin wordt aangetoond hoe een monarchie of aristocratie moet worden georganiseerd om te verhinderen dat een samenleving afglijdt naar tirannie, en vrede en vrijheid van de burgers onaangetast blijven.

HOOFDSTUK 1

[Inleiding]⁴

1/1 Filosofen beschouwen de affecten die ons bestoken als ondeugden waar mensen door eigen schuld toe vervallen; daarom hebben ze de gewoonte erom te lachen, ze te betreuren, ze te bespotten of, als ze schijnheilig zijn, ze te vervloeken. Ze denken op die manier God welgevallig te zijn en het toppunt van wijsheid te bereiken, terwijl ze alleen maar hebben geleerd de lof te zingen van een menselijke natuur die nergens bestaat, en de natuur zoals ze werkelijk is te verguizen. Ze beschouwen mensen niet zoals ze zijn, maar zoals ze zouden willen dat ze zijn. Het gevolg is dat ze doorgaans een satire hebben geschreven in plaats van een ethiek, en nooit een politiek systeem hebben ontworpen dat in de praktijk gebruikt kan worden, maar hersenschimmen hebben bedacht die alleen mogelijk zijn in Utopia of in die gouden eeuw waar de dichters het over hebben, waar er natuurlijk helemaal geen behoefte aan is. Van alle toegepaste wetenschappen loopt de politieke theorie dus het meest uit de pas met de praktijk. Volgens de algemene opvatting zijn theoretici of filosofen dan ook het minst geschikt om het land te besturen.⁵

1/2. Van politici meent men anderzijds dat ze mensen eerder in de val lokken dan dat ze zorg voor hen dragen en dat ze eerder sluw zijn dan wijs. De ervaring heeft politici geleerd dat er ondeugden zijn zolang er mensen zijn. Ze proberen op de menselijke kwaadaardigheid te anticiperen door procedés die een lange ervaring hun heeft bijgebracht en die gewoonlijk in praktijk worden gebracht door mensen die meer door angst dan door rede worden geleid. Daardoor lijken ze gekant te zijn tegen de religie, vooral tegen de theologen, die menen dat de overheid de openbare orde moet handhaven volgens dezelfde regels van vroomheid⁶ als die waaraan de burger moet gehoorzamen. Toch lijdt het geen

twijfel dat politici over politieke aangelegenheden veel deskundiger hebben geschreven dan filosofen. Omdat ze door ervaring werden geleid hebben ze niets onderwezen wat niet in praktijk kon worden gebracht.

1/3. Ik ben er wat mij betreft geheel van overtuigd dat elke vorm van politieke gemeenschap die bedacht kan worden om mensen eendrachtig te doen samenleven, en alle middelen waarmee de menigte⁷ geleid, dat wil zeggen binnen strikte perken gehouden moet worden, door de ervaring al aan het licht zijn gebracht. Ik geloof dan ook niet dat we langs theoretische weg tot een oplossing kunnen komen die nog niet zou zijn beproefd en bewezen, en niet in strijd zou zijn met de dagelijkse praktijk. Mensen zitten nu eenmaal zo in elkaar dat ze niet buiten een bepaalde gemeenschappelijke rechtsorde kunnen leven. Welnu, dergelijke rechtsordes zijn gevestigd, en openbare ordes zijn gehandhaafd door mannen die uiterst deskundig, dat wil zeggen zowel sluw als bekwaam waren. Het is dus nauwelijks aannemelijk dat we iets ten nutte van de samenleving kunnen bedenken wat al niet door de omstandigheden of het toeval zou zijn aangedragen en niet zou zijn opgemerkt door lieden die toezien op het algemeen belang en bedacht zijn op hun eigen veiligheid.

1/4. Toen ik dus mijn aandacht op de politiek richtte, was dat niet om iets nieuws of ongehoords naar voren te brengen, maar alleen om met stellige en onwrikbare argumenten uit de werkelijke menselijke natuur datgene af te leiden wat het meest met de praktijk overeenstemt. Om alles wat betrekking heeft op deze tak van wetenschap met dezelfde vrijheid van geest te kunnen bestuderen waarvan gewoonlijk blijkt wordt gegeven bij de bestudering van wiskundige problemen, heb ik grote moeite gedaan om menselijk gedrag te begrijpen en het niet te bespotten, te beklagen of te verafschuwen. Daarom heb ik menselijke affecten zoals liefde, haat, woede, afgunst, eerbij, medelijden en de andere gemoedstoestanden niet als ondeugden beschouwd, maar als kenmerken die net zo eigen zijn aan de menselijke natuur als hitte, kou, storm, donder en dergelijke aan de aard van de atmosfeer die, hoe onbehaaglijk ook, noodzakelijk zijn en vaststaande oorzaken hebben aan de hand waarvan we ze proberen te begrijpen.⁸ En aan de beschouwing van wat ze in werkelijkheid zijn, ontleent de geest net zoveel plezier als aan de waarneming van zaken die aangenaam zijn voor de zintuigen.

1/5. Het staat namelijk vast, zoals ik heb aangetoond in mijn *Ethica*, dat mensen noodzakelijk zijn blootgesteld aan affecten en zo in elkaar zitten dat ze de ongelukkigen beklagen, de gelukkigen benijden, en

eerder tot wraak, dan tot mededogen zijn geneigd; dat bovendien ieder ernaar streeft dat de anderen leven op de manier die hem belieft, dat wil zeggen goedkeuren wat hij goedkeurt en afkeuren wat hij afkeurt. En omdat iedereen de eerste wil zijn, raken de mensen slaags met elkaar en proberen elkaar zoveel mogelijk onder de duim te houden. Wie als winnaar uit de bus komt, beroemt er zich eerder op dat hij de ander schade heeft berokkend, dan dat hij er zelf beter van is geworden. Iedereen weet dat dit in strijd is met de godsdienst die ieder leert zijn naaste te beminnen als zichzelf, dat wil zeggen het recht van de ander te verdedigen alsof het zijn eigen recht was, maar zoals ik heb aangetoond richt deze overtuiging weinig uit tegen de affecten. Ze doet zich weliswaar gelden op het sterfbed, wanneer de affecten door ziekte zijn overwonnen en de mens krachteloos terneerligt, of in de kerk waar de mensen geen zaken met elkaar mogen doen, maar bijna nooit op de marktplaats⁹ of aan het hof, waar de behoefte eraan het grootst is. Ik heb bovendien aangetoond dat de affecten door de rede beteugeld en getemperd kunnen worden, maar ook dat de weg die de rede ons wijst steil is. Wie zich dan ook inbeeldt dat de menigte, of degenen die over openbare aangelegenheden met elkaar in conflict zijn, ertoe gebracht kunnen worden alleen volgens het voorschrift van de rede te leven, droomt over de gouden eeuw van de dichters of over een sprookje.

1/6. Een staat waarvan het welzijn afhankelijk is van iemands goede wil en waarvan de belangen alleen goed behartigd kunnen worden als de autoriteiten bereid zijn te goeder trouw te handelen, heeft geen enkele stabiliteit. Ter wille van de bestendigheid van de staat moeten de staatszaken dan ook zo worden geregeld dat de verantwoordelijke bestuurders er onmogelijk toe kunnen worden gebracht te kwader trouw of onrechtmatig te handelen, ongeacht of ze door rede of door affecten worden geleid. Voor de veiligheid van de staat maakt het niet uit door welke gemoedsgesteldheid mensen ertoe worden gebracht staatszaken correct af te handelen, als dat maar daadwerkelijk gebeurt.¹⁰ Vrijheid van geest of karaktervastheid is namelijk een particuliere deugd; veiligheid is de deugd van de staat.

1/7. Omdat tenslotte alle mensen, barbaars of beschaafd, overal sociale contacten aanknopen en samenlevingen vormen, moeten de oorzaken en natuurlijke grondslagen van de staat niet worden gezocht in de lessen van de rede, maar afgeleid worden uit de natuur of aard van de mens in het algemeen, zoals ik me voorneem in het volgende hoofdstuk te doen.¹¹

HOOFDSTUK 2

[Over het natuurrecht]

2/1. In mijn *Theologisch-politiek traktaat* heb ik natuurrecht en burgerrecht¹² behandeld, en in mijn *Ethica* heb ik uiteengezet wat wangedrag en verdienste, wat recht en onrecht en tenslotte wat menselijke vrijheid is. Maar om de lezers van de huidige verhandeling de moeite te besparen in andere werken analyses na te slaan die het meest relevant zijn voor deze verhandeling, heb ik besloten mijn gezichtspunten hier opnieuw uiteen te zetten en kort te bewijzen.

2/2. Elk natuurlijk ding kan adequaat worden begrepen, of het nu bestaat of niet; daarom kan uit de enkele definitie van de natuurlijke dingen hun ontstaan net zomin worden afgeleid als hun volharding in het bestaan. Want hun essentie in het denken is dezelfde nadat ze waren ontstaan als voordat ze bestonden. En omdat hun ontstaan net zomin uit hun essentie kan volgen als hun volharding in het bestaan, hebben ze dezelfde macht nodig om te ontstaan als erin te volharden.¹³ Daaruit volgt dat de macht waaruit natuurlijke dingen bestaan en derhalve tot handelen worden aangezet, niets anders kan zijn dan de eeuwige macht van God. Als deze macht namelijk uit iets anders zou zijn voortgekomen, zou ze noch zichzelf, noch de natuurlijke dingen in stand kunnen houden. Dezelfde macht die ze nodig zou hebben om voortgebracht te worden, zou ze nodig hebben om in het bestaan te volharden.

2/3. Zodra we begrijpen dat de macht waaruit natuurlijke dingen bestaan en tot handelen worden aangezet feitelijk de macht van God is, begrijpen we ook makkelijk wat natuurrecht is.¹⁴ God heeft namelijk recht op alles en als Gods recht niets anders is dan Gods macht voor zover deze volstrekt onbeperkt wordt geacht, volgt daaruit dat elk natuurlijk ding van nature net zoveel recht als macht heeft om te bestaan en te handelen, aangezien de macht van elk natuurlijk ding waaruit het bestaat